

**YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM TARAQQIYOTI: TARIXI, BUGUNGI
HOLATI VA KELAJAGI**

Maxmudov Rozmet Muratovich,

*O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori, professor.*

Tel: +998 99 821 66 95

Qoraboyev Abdulaziz Abduraxmonovich,

*O‘zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi universiteti
Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash kafedrasi
dotsenti,*

*pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), podpolkovnik
tel: +998 97-081-82-79*

Annotasiya: maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimining davlat mustaqilligi yillaridagi evolyusiyasi tarixiy-pedagogik, institusional va qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilindi. 1991–2016 yillarda milliy ta’lim modeli va uzluksiz ta’lim tizimi shakllanishining natijalari, 2017 yildan boshlangan Yangi O‘zbekiston bosqichida maktabgacha, umumiy o‘rta, professional, oliy va harbiy ta’limda amalga oshirilgan islohotlarning ko‘lami hamda mazmun-mohiyati ochib berilgan. Rasmiy statistika asosida qamrov, ta’lim tashkilotlari, o‘quvchilar, talabalar va pedagoglar soni dinamikasi baholanib, miqdoriy o‘shishning sifat, tenglik, pedagog maqomi, raqamlashtirish va milliy xavfsizlik bilan bog‘liq jihatlar o‘rganilgan. Xorijiy va MDH pedagog olimlarining g‘oyalari, shuningdek raqamli ta’lim, uning sifatini professional boshqarish bo‘yicha tahlil qilindi. Ta’lim siyosatini natijaga yo‘naltirish, pedagogni uzluksiz kasbiy rivojlantirish, hududiy tenglikni kuchaytirish va fuqarolik-harbiy ta’lim integrasiyasini rivojlantirishga doir beshta asoslangan taklif ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim siyosati, uzluksiz ta’lim, pedagog maqomi, ta’lim sifati, raqamli transformasiya, kompetensiyaviy yondashuv, inklyuziv ta’lim, oliy ta’lim, milliy xavfsizlik, inson kapitali.

Аннотация: в статье анализируется эволюция системы образования Узбекистана за годы государственной независимости с историко-

педагогической, институциональной и сравнительной точек зрения. Раскрыты результаты формирования национальной модели образования и системы непрерывного образования в 1991–2016 годах, а также масштабы и сущность реформ в дошкольном, общем среднем, профессиональном, высшем и военном образовании на этапе Нового Узбекистана, начавшемся в 2017 году. На основе официальной статистики была оценена динамика охвата, количества образовательных организаций, учащихся, студентов и педагогов, изучены аспекты количественного роста, связанные с качеством, равенством, статусом педагога, цифровизацией и национальной безопасностью. Проанализированы идеи зарубежных и ученых-педагогов СНГ, а также о цифровом образовании, профессиональном управлении его качеством. Выдвинуты пять обоснованных предложений по ориентации образовательной политики на результат, непрерывному профессиональному развитию педагога, усилению территориального равенства и развитию интеграции гражданско-военного образования.

Ключевые слова: образовательная политика, непрерывное образование, статус педагога, качество образования, цифровая трансформация, компетентностный подход, инклюзивное образование, высшее образование, национальная безопасность, человеческий капитал.

Abstract: This article analyzes the evolution of Uzbekistan's education system over the years of state independence from historical-pedagogical, institutional, and comparative perspectives. The results of forming the national model of education and the continuous education system in 1991–2016, as well as the scale and essence of reforms in preschool, general secondary, vocational, higher, and military education at the New Uzbekistan stage that began in 2017, have been revealed. Based on official statistics, the dynamics of coverage, the number of educational organizations, students, students, and educators were assessed, and aspects of quantitative growth related to quality, equality, educator status, digitalization, and national security were studied. The ideas of foreign and CIS educators regarding digital education and professional quality management were analyzed. Five substantiated proposals have been put forward regarding the result-oriented nature of educational policy, the continuous professional development of educators, the strengthening of territorial equality, and the development of civil-military education integration.

Keywords: education policy, continuous education, teacher status, education quality, digital transformation, competency-based approach, inclusive education, higher education, national security, human capital.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘ttiz besh yilligi milliy davlatchilikning intellektual poydevorini baholash uchun muhim ilmiy imkoniyat yaratadi. Mustaqillikning mazmuni siyosiy suverenitet bilan cheklanmaydi: u jamiyatning o‘z tarixiy xotirasi, tili, qadriyatlari va kelajagi haqidagi tasavvurini avloddan avlodga uzata oladigan mustaqil erkin ta’lim makoni mavjud bo‘lgandagina barqaror tus oladi. Mustaqillik sharofati bilan milliy ta’limda huquqiy baza yaratilishi, kadrlar tayyorlashning uzluksiz modeli shakllanishi, davlat ta’lim standartlari va yangi avlod darsliklarining joriy etilishi suveren davlatning institusional qurilishi bilan bir jarayonda kechdi. Yangi tahrirdagi Konstitusiyada har kimning ta’lim olish huquqi, davlatning uzluksiz ta’lim tizimini, uning turlari va shakllarini rivojlantirishi, davlat ta’lim tashkilotlarida bepul umumiy o‘rta va boshlang‘ich professional ta’limni kafolatlashi, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslar uchun inklyuziv ta’limni ta’minlashi mustahkamlangani mazkur sohani ijtimoiy xizmat emas, inson qadri va taraqqiyotning konstitusiyaviy sharti sifatida talqin qilishning huquqiy asosini ta’minlaydi¹.

Yangi O‘zbekiston bosqichida ta’lim sohasi bir vaqtning o‘zida uchta murakkab vazifani hal qilmoqda: avvalgi davrdagi institusional merosni saqlab qolish va tanqidiy yangilash, aholi demografiyasi hamda yoshlarning ortib borayotgan talabiga mos ravishda qamrovni kengaytirish, shu bilan birga ta’lim natijalarini xalqaro mezonlar darajasiga olib chiqish. 2020 yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’limning ustuvorligi, ta’lim olish shaklini tanlash erkinligi, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, uzluksizlik va izchillik, dunyoviylik, insonparvarlik hamda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilish prinsiplarini huquqiy jihatdan bir tizimga aylantirdi². Biroq qonun va strategiyalarda belgilangan maqsadlarning hayotiy ehtiyojga aylanishi faqat yangi binolar, qabul kvotalari yoki raqamli platformalar soni bilan o‘lchanmaydi. U maktabgacha yoshdagi bolaning nutq va tafakkur rivoji, maktab o‘quvchisining matnni anglab o‘qishi va muammoni hal qilishi, kursantning vaziyatni axloqiy-huquqiy baholay olishi, talabalar mustaqil tadqiqot olib borishi, pedagogning esa o‘z kasbiy

¹O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. Yangi tahrir. 2023 yil 30 aprel umumxalq referendumida qabul qilingan. – Toshkent, 2023.

² O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 2020 yil 23 sentabr.

qarorlari uchun mas'ul va qadrlangan subyektga aylanishi bilan namoyon bo'ladi. Shu sababli tarixiy tavsif, rasmiy statistik tahlil, pedagogik nazariya va amaliy - harbiy sohalar bir-biri bilan bog'langan holda amalga oshirilmoqda.

Bugungi ta'lim manzarasining eng ko'zga ko'ringan belgisi - qamrov va institusional xilma-xillikning tez o'sishidir. Maktabgacha ta'limda 2017 yilda 3–6 yoshli bolalar qamrovi taxminan 30 foiz atrofida bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 72,4 foizga yetdi; maktabgacha tashkilotlarda tarbiyalanayotgan bolalar soni 2017 yildagi 818 mingdan 2024 yilda 2 million 350 ming nafargacha oshdi³. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari soni 2020/2021 o'quv yilidagi 10 181 tadan 2024/2025 o'quv yilida 10 943 taga, shu jumladan nodavlat maktablar soni 102 tadan 455 taga ko'paydi; o'quvchilar soni 6,288 milliondan 6,776 millionga, o'qituvchilar soni esa 508,2 mingdan 564,9 mingga yetdi⁴. Oliy ta'limda yanada keskin dinamika kuzatilib, oliy ta'lim muassasalari 127 tadan 222 taga, talabalar soni 571,5 mingdan 1 million 432,8 mingga ko'paydi; oliy ta'lim bilan qamrov 9 foiz atrofidan 42 foizgacha o'sdi⁵. Bu raqamlar ta'limni elitar imkoniyatdan ommaviy ijtimoiy mobillik kanaliga aylantirish yo'lida katta siljish sodir bo'lganini ko'rsatadi. Ayni paytda, tez kengayish kadrlar, infratuzilma, boshqaruv va sifatni tashqi baholash tizimi bir xil sur'atda rivojlanmasa, «qamrov paradoksi»ni - ya'ni rasmiy ishtirok ko'payib, o'quv natijasi kutilgan darajada o'smasligini keltirib chiqarishi mumkin.

Sifat masalasiga xalqaro baholashlar oydinlik kiritadi. O'zbekiston ilk bor ishtirok etgan PISA–2022 tadqiqotida o'quvchilarning o'rtacha natijasi matematikadan 364, o'qish savodxonligidan 336 va tabiiy fanlardan 355 ballni tashkil etgan; bu OECD o'rtacha ko'rsatkichlaridan sezilarli past bo'lib, matematikada kamida bazaviy 2-darajaga chiqqan o'quvchilar ulushi 19 foiz bo'lgan⁶. Jahon bankining 2024 yilgi hisobotiga ko'ra, "O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim oxiri yoshidagi bolalarning 32 foizi oddiy matnni o'qib tushunishda yetarli darajaga ega emas, ya'ni «ta'limdagi kambag'allik» holatida qolmoqda"⁷ degan xulosaga kelgan. Mazkur ma'lumotlarni milliy ta'limning qadrsizlanishi sifatida emas, tizimning navbatdagi bosqichi uchun tashxis sifatida qabul qilish lozim. Bizningcha, 2025 yildan kompetensiyalarga

³ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim: 2024 yil yakunlari bo'yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.

⁴ O'sha manbaa.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim: 2024 yil yakunlari bo'yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag'ishlangan yig'ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.

⁶ OECD. PISA 2022 Results: Country Note — Uzbekistan. Paris: OECD Publishing, 2023.

⁷ World Bank. Uzbekistan Learning Poverty Brief. Washington, DC: World Bank, April 2024.

asoslangan yangi standartlar va o'quv dasturlari joriy etilayotgani, ikki milliondan ortiq o'quvchi yangi darsliklardan foydalanayotgani, oltmish mingdan ziyod pedagog yangi dastur bo'yicha tayyorgarlikdan o'tgani mazmunni yangilash boshlanganini ko'rsatadi⁸. Demak, hozirgi asosiy vazifa ta'limdagi yangi imkoniyatlar yanada kengaytirish bilan birga, har bir bola va yoshlarning realta'lim sohasidagi o'sishini muntazam o'lchaydigan, o'qituvchiga tahlil uchun qaytarma aloqa beradigan va qaror qabul qiluvchi subyektlarni ishonchli dalillar bilan ta'minlaydigan sifat ekotizimini yaratishdan iborat.

ASOSIY QISM

Mustaqillikning dastlabki yillarida ta'lim oldida turgan eng muhim vazifalardan biri sobiq ittifoq mafkuraviy tizimidan milliy davlatchilik maqsadlariga xizmat qiladigan huquqiy va mazmuniy modelga o'tish edi. Bu jarayonda o'zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqei, milliy tarix va ma'naviy merosni qayta va xolis o'rganish, ta'lim muassasalarining yangilarini yaratish va shakllantirish, xorijiy tillar va bozor iqtisodiyotiga mos fanlarni kengaytirishga ustuvorlik berildi. 1997 yilda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi uzluksiz ta'lim, shaxs–davlat–jamiyat–ishlab chiqarish–fan o'rtasidagi bog'liqlik, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari tarmog'i, pedagoglarni qayta tayyorlash va ta'lim standartlarini yangilash kabi yo'nalishlarni yagona konsepsiyaga birlashtirdi⁹. Ushbu model o'z davrida Markaziy Osiyodagi yangi tizimli islohotlardan biri bo'lib, yoshlarni umumiy o'rta ta'limdan keyin kasbga yo'naltirish va mamlakat uchun yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashga xizmat qilgan edi.

Tarixiy tajriba har qanday yaxshi konsepsiyaning amaliy natijasi uning hududiy, iqtisodiy va inson resurslari bilan ta'minlanishiga bog'liq ekanligi asosladi. Akademik lisey yoki kasb-hunar kolleji trayektoriyasi barcha yoshlarning qiziqishi, oilaviy sharoiti va mehnat bozori bilan bir xil darajada uyg'unlasha olmadi; ayrim hududlarda kasbiy ta'lim mazmuni ish beruvchi talabidan uzoqlashdi, o'quvchi uchun yo'l va yashash xarajatlari ortdi, amaliyot bazasi esa yetarli darajada bo'lmadi. 2017 yildan 11 yillik umumiy o'rta ta'limning qayta tiklanishi va professional ta'limni kollej, texnikum hamda kasb-hunar maktablari ko'rinishida qayta tashkil etish mazkur muammolarga javob bo'ldi. Bunday o'zgarishni avvalgi tizimni to'liq inkor etish deb

⁸ UNICEF Uzbekistan. Transforming General Secondary Education through Competency-Based Curriculum, Teacher Development and Digital Connectivity. – Tashkent, 2024–2025.

⁹ O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida»gi Qonuni. 463-I-son, 1997 yil 29 avgust; O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. 464-I-son, 1997 yil 29 avgust.

emas, tarixiy tajribadan kelib chiqqan institusional korreksiya deb baholash ilmiy jihatdan to'g'riroqdir: uzluksizlik g'oyasi saqlandi, biroq o'quv trayektoriyalarining moslashuvchanligi va ixtiyoriyligi kuchaytirildi.

Yangi O'zbekistonning afvzallik jihatlari ta'limning alohida tarmoqlari emas, butun ijtimoiy hayot qamrab oluvchi inson kapitali zanjiri sifatida qaralayotganidadir. Maktabgacha ta'lim uchun maxsus vazirlik tashkil etilishi, Prezident va ijod maktablari, ixtisoslashtirilgan hamda nodavlat maktablar tarmog'ining kengayishi, oliy ta'lim muassasalari avtonomiyasi va akademik mustaqilligini bosqichma-bosqich oshirish, xorijiy universitet filiallari, masofaviy va kechki ta'lim shakllari, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, kredit-modul tizimi hamda ilmiy faoliyatni tijoratlashtirish choralari bir-biridan uzilgan tashabbuslar deb qaramaslik lozim, balki ular jamiyatda bilimga bo'lgan talabni oshirish, fuqarolar uchun ikkinchi imkoniyatlarni yaratish va ta'limni milliy iqtisodiyotning innovasion salohiyati bilan bog'lashga qaratilgan yagona modernizasiya mantig'ini ifodalaydi.

O'zbekistondagi islohotlarning institusional barqarorligi huquqiy meyorlarning aniqligi va o'zaro muvofiqligi bilan ta'minlanadi. 2019 yildagi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekistonni PISA natijalari bo'yicha ilg'or o'ttiz davlat qatoriga kiritish, o'qitish metodikasini individuallashtirish, axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish va pedagog kasbining jozibadorligini oshirish vazifalarini belgiladi¹⁰. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi hamda «O'zbekiston - 2030» strategiyasi ta'limni adolatli ijtimoiy siyosat, raqobatbardosh iqtisodiyot va xavfsiz davlat qurishning asosiy omili sifatida mustahkamladi¹¹. 2024 yilda qabul qilingan «Pedagogning maqomi to'g'risida»gi Qonun pedagogning kasbiy faoliyatiga noqonuniy aralashish, uni kasbiga aloqasi bo'lmagan ishlarga jalb etish va sha'nini kamsitishga qarshi huquqiy kafolatlarni kuchaytirdi¹². Mazkur hujjatlar yig'indisi ta'lim siyosatidagi markazni «muassasa ishlayaptimi?» degan savoldan «o'quvchi nimani o'rgandi, pedagog qanday sharoitda ishladi va natija jamiyatga qanday qiymat berdi?» degan mazmunidagi savolga ko'chirish imkonini beradi.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni. PF–5712-son, 2019 yil 29 aprel.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. PF–60-son, 2022 yil 28 yanvar.; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. PF–158-son, 2023 yil 11 sentabr.

¹² O'zbekiston Respublikasining «Pedagogning maqomi to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ–901-son, 2024 yil 1 fevral.

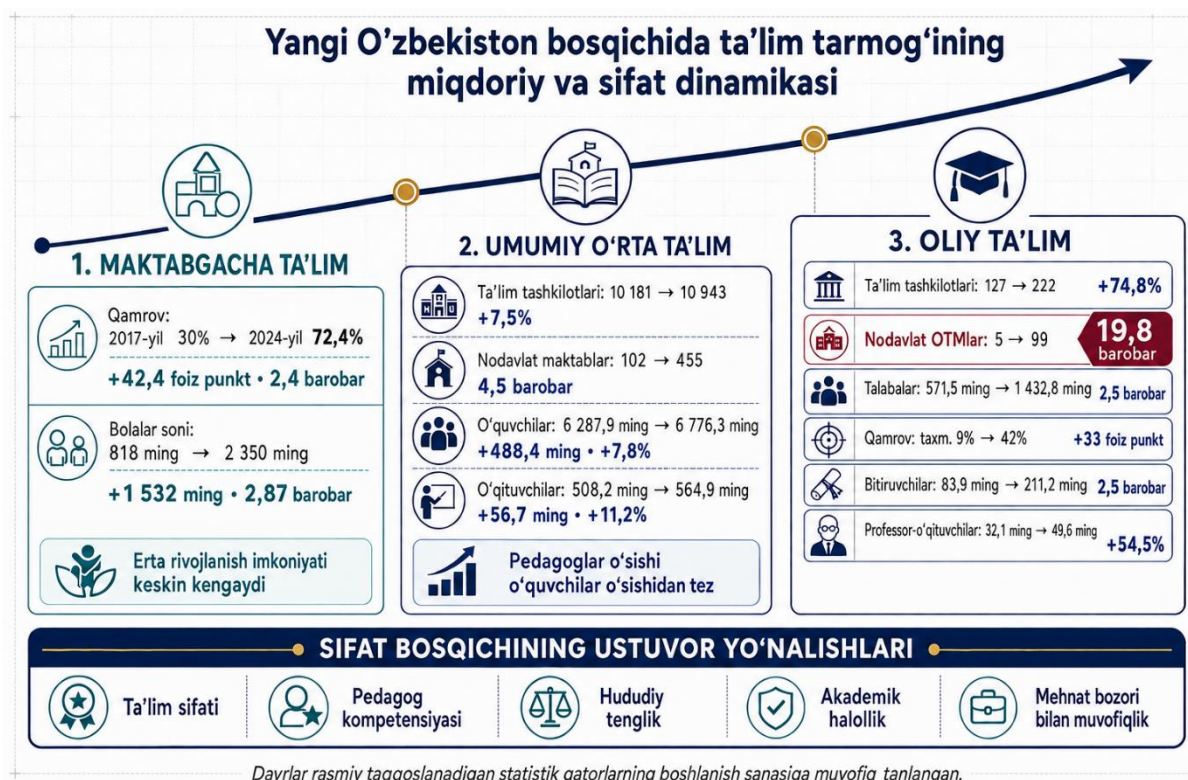
Biroq huquqiy kafolatning amaliy ta'siri uning maktab, kollej, universitet yoki harbiy ta'lim muassasasidagi kundalik munosabatlarga singishi bilan o'lchanadi. Pedagogning hurmati faqat bayramdagi e'tirof yoki ish haqi oshishi emas; u o'quv dasturini asosli moslashtirish, baholash usulini tanlash, kasbiy xato ustida xavfsiz mulohaza yuritish va ma'muriy bosimsiz ilmiy-metodik qaror qabul qilish huquqini ham anglatadi. Shuningdek, talabaning akademik erkinligi intizomsizlikka, oliy ta'lim avtonomiyasi esa jamoatchilik oldida hisobdorlikdan qochishga aylanmasligi zarur. Inson qadriga asoslangan boshqaruv erkinlik va mas'uliyatni bir-biriga qarshi qo'ymaydi; aksincha, ochiqlik shaklidagi mezonlar, halollik, mustaqil tashqi baholash va manfaatdor tomonlar ishtirokini kuchaytirish orqali ularni o'zaro muvozanatlaydi.

Mustaqillik yillaridagi ta'lim taraqqiyotini xolis baholash uchun turli bosqichlarning solishtirma statistikasini pedagogik talqini bilan birga ko'rish lozim. Quyidagi jadvalda rasmiy statistikadagi taqqoslanadigan qatorlar mavjudligiga qarab tanlangan; shu sababli har bir satrda davr alohida ko'rsatildi. Foiz punktlaridagi o'zgarish qamrov ulushiga, foizdagi o'sish esa mutlaq miqdor dinamikasiga nisbatan qo'llandi. Bu yondashuv miqdoriy yutuqni bo'rttirmasdan, uning sifati uchun nimani anglatishini ochishga xizmat qiladi.

Keltirilgan ma'lumotlar mustaqillik yillarida, ayniqsa, Yangi O'zbekiston bosqichida ta'lim tarmog'ining miqdoriy jihatdan jadal kengayganini ko'rsatadi: 2017–2024-yillarda maktabgacha ta'lim qamrovi taxminan 30 foizdan 72,4 foizga, tarbiyalanuvchilar soni esa 818 ming nafardan 2 million 350 ming nafarga yetgan; 2020/2021–2024/2025-o'quv yillarida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari soni 10 181 tadan 10 943 taga, nodavlat maktablar 102 tadan 455 taga, o'quvchilar soni 6 million 287,9 ming nafardan 6 million 776,3 ming nafarga, o'qituvchilar soni esa 508,2 ming nafardan 564,9 ming nafarga ko'paygan. Shu davrda oliy ta'lim tashkilotlari 127 tadan 222 taga, jumladan, nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari 5 tadan 99 taga yetgan, talabalar soni 571,5 ming nafardan 1 million 432,8 ming nafarga, oliy ta'lim qamrovi taxminan 9 foizdan 42 foizga oshgan; bitiruvchilar soni 83,9 ming nafardan 211,2 ming nafarga, professor-o'qituvchilar soni esa 32,1 ming nafardan 49,6 ming nafarga ko'paygan¹³. Mazkur dinamika ta'lim olish imkoniyatlari va institutsional taklifning sezilarli kengayganini anglatadi, biroq keyingi bosqichda ushbu miqdoriy o'sishni ta'lim sifati,

¹³ Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Prezidentning rasmiy axborotlari va sohaviy hisobotlar asosida muallif tomonidan hisoblandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag'ishlangan yig'ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.; O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim: 2024 yil yakunlari bo'yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.

pedagoglar kompetensiyasi, hududiy tenglik, akademik halollik, shaffof litsenziyalash va akkreditatsiya, xavfsiz ta'lim muhiti hamda bitiruvchilarning mehnat bozori talablariga muvofiqligi bilan mustahkamlash ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Diagrammalar ta'lim taraqqiyotining ikki tomonlama xususiyatini ko'rsatadi. Bir tomondan, maktabgacha va oliy ta'limda qamrovning bir necha barobar o'sishi, nodavlat sektorning shakllanishi va pedagoglar sonining ko'payishi ijtimoiy imkoniyatlarni kengaytirdi. Ikkinchi tomondan, tizimga kirgan har bir yangi o'quvchi va talaba uchun professional pedagog, zamonaviy o'quv muhiti, ishonchli baholash va keyingi bosqichga muvaffaqiyatli o'tish kafolati talab etiladi. Masalan, oliy ta'lim qamrovining 42 foizga yetishi tarixiy natija bo'lsa-da, 2025 yilgi rasmiy muhokamalarda ayrim nodavlat muassasalarda sifat muammolari mavjudligi va litsenziyalashni natijaga asoslangan ikki bosqichli tizimga o'tkazish zarurati yuzaga keldi¹⁴. Demak, «ko'proq» tushunchasi avtomatik ravishda «yaxshiroq» degani emas; miqdoriy sifat kafolati, mehnat bozori ehtiyoji va ijtimoiy adolat bilan bog'langandagina barqaror ta'lim taraqqiyotiga aylanadi.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag'ishlangan yig'ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.

Maktabgacha ta'limda erishilgan yuqori o'sish bolaning keyingi o'quv taqdiri uchun katta imkoniyat yaratadi, chunki aynan shu davrda nutq, ijtimoiy-emosional boshqaruv, harakat, diqqat tasavvurlarning poydevori qo'yiladi. Biroq muassasalarga qatnashning o'zi yetarli emas: bolaning kun tartibi, o'yin orqali o'rganishi, tarbiyachining muloqot madaniyati, oila bilan hamkorlik va xavfsiz psixologik muhit sifatning asosiy mezonlaridir. Qamrov tez o'sgan sharoitda qisqa muddatli kurs bilan ishga kirgan tarbiyachilarning kasbiy qo'llab-quvvatlanishi, qishloq va chekka hududlarda metodik xizmatning metodik jihatdan yetib borishi, xususi ta'lim muassasalarda bola huquqlarini himoya qiluvchi yagona standartlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktabgacha ta'limni faqat maktabga «tayyorlash» emas, bolalikning mustaqil bo'lishni himoya qiluvchi rivojlanish muhiti sifatida tashkil etish lozim.

Umumiy o'rta ta'limdagi yangi o'zgarishlar professional yondashuvga o'tish bilan bog'liq. Yangi dastur va darsliklar bilimni yodlashdan ko'ra uni yangi vaziyatda qo'llash, dalilni talqin qilish, savol qo'yish orqali jamoada ishlash va axloqiy qaror chiqarishga urg'u beradi. Bunday maqsad an'anaviy «mavzuni o'tib bo'lish» mantig'an «o'quvchi qanday fikrlay boshladi?» degan savol bilan almashtiradi. Lekin yangi darslikning o'zi doimo yangi pedagogik amaliyotni kafolatlamaydi. O'qituvchiga darsni rejalashtirish, bilimni baholash, differensiasiya va refleksiya bo'yicha muntazam hamkorlik vaqti berilmasa, eng yaxshi resurs ham avvalgi reproduktiv usulga moslashib qoladi. Shu bois oltmish mingdan ortiq o'qituvchining yangi o'quv dasturi bo'yicha tayyorlangani muhim boshlanish bo'lsa-da, bu jarayon bir martalik seminar emas, dars kuzatuv, mentorlik va fan metodik jamoalari bilan davom etadigan kasbiy siklga aylanishi kerak¹⁵.

PISA va milliy diagnostika ma'lumotlari o'qish savodxonligi barcha fanlarning umumiy poydevori ekanini ko'rsatadi. Fizikada shartni tushunmaydigan, tarixda manbani talqin qila olmaydigan yoki harbiy tayyorgarlikda buyruq va yo'riqnomaning huquqiy mazmunini anglamaydigan kursant faqat til darsida emas, butun ta'lim jarayonida qiyinchilikka uchraydi. Shuning uchun o'qishda, axborot manbasini tekshirish, raqamli matn bilan ishlash va dalilga asoslangan yozuv barcha fanlarda o'qitilishi zarur deb hisoblaymiz. Ayniqsa axborot urushi, dezinformasiya va kibertahdidlar kuchaygan sharoitda mediasavodxonlik milliy xavfsizlik kompetensiyasiga aylanadi. Maktabda fakt va fikrni farqlashni, manba ishonchligini

¹⁵ UNICEF Uzbekistan. Transforming General Secondary Education through Competency-Based Curriculum, Teacher Development and Digital Connectivity. – Tashkent, 2024–2025.

baholashni, emosional dalil manipulyasiyani anglashni o'rgangan yoshlar keyinchalik fuqaro, mutaxassis yoki harbiy xizmatchi sifatida barqaror qaror qabul qila oladi.

Oliy ta'limning sonini ko'paytirish mamlakatda ijtimoiy mobillik va malakali kadrlar zaxirasini kengaytirdi. Yangi universitetlar, xorijiy filiallar, nodavlat sektor, kechki va masofaviy o'qish shakllar oliy ma'lumotni poytaxtdagi cheklangan kvotadan hududlarga tarqalgan imkoniyatga aylantirdi. Xotin-qizlar ulushining talabalar tarkibida yarmidan oshishi ham ta'lim orqali ijtimoiy ishtirokning kengayganini ko'rsatadi. Biroq ommaviy oliy ta'limda dasturlarning real mehnat vazifalari bilan uyg'unligi, talabaning mustaqil o'qishi, akademik yozuv, tadqiqot etikasi va amaliyot sifati asosiy mezon bo'lishi lozim. Diplomlar soni o'sib, ish beruvchi qaytadan boshlang'ich tayyorgarlikka majbur bo'lsa, tizimning iqtisodiy samarasi pasayadi. Shuning uchun bitiruvchilar bandligi, ish beruvchi bahosi va kasbiy jihatdan yaroqligini saqlanishi dastur akkreditatsiyasida ochiq natija ko'rsatkichlariga aylanishi zarur.

Abdulla Avloniyning "Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan fikri¹⁶ ta'limni millat taqdiri bilan bog'lagan. Ushbu so'zlar bugun ham dolzarb, ammo «tarbiya»ni faqat odob qoidalarini takrorlash yoki bir xil fikrli shaxsni shakllantirish deb talqin qilish yetarli emas. Yangi O'zbekiston sharoitida tarbiya huquqiy ong, tanqidiy tafakkur, Vatanga mas'uliyatli muhabbat, mehnat madaniyati va boshqacha fikr bilan muloqot qila olishni qamrab olishi kerak. Rus pedagogi K.D. Ushinskiy ta'limni inson tabiati, til va milliy madaniyat bilan bog'lagan¹⁷; biz bu yondashuvga qo'shilgan holda, milliylikni jahon ilmidan olish emas, o'zlikka tayangan ochiq muloqot sifatida tushunishga harakat qilamiz. Ona tilida chuqur fikrlaydigan, bir necha chet tilda bilim manbalariga kira oladigan yoshlar milliy va global kompetensiyani qarama-qarshi qo'ymaydi.

L.S. Vigotskiyning rivojlanishning yaqin zonasi va ijtimoiy vositachilik haqidagi nazariyasi¹⁸ o'quvchining imkoniyati mustaqil bajargan ishi bilangina emas, malakali yordam ostida erishgan darajasi bilan ham belgilanishini ko'rsatadi. Bu g'oya katta sinfda ham, harbiy tayyorgarlikda ham mentorlik, juftlikda mashq va bosqichma-bosqich murakkablashtirishning ilmiy asosidir. Jon Dyui tajriba orqali ta'lim va demokratik ishtirokni ta'kidlagan, Jerom Bruner esa asosiy g'oyalarga spiral tarzda

¹⁶ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.

¹⁷ Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004.

¹⁸ Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

qayta murojaat qilishni taklif etgan¹⁹. Ularning yondashuvlari kompetensiyaviy dasturlar uchun juda mos: huquq, xavfsizlik yoki axloqiy mas'uliyat bir marta o'tiladigan mavzu emas, yosh va vaziyat murakkablashgan sari yangi darajada qayta ishlanadigan mazmundir. Biroq tajribaga asoslangan ta'lim «o'quvchi nima xohlasa, shuni qiladi» degani emas; u aniq maqsad, tayyorlangan muhit va pedagogik boshqaruvni talab etadi.

Benjamin Blumning ta'lim maqsadlari taksonomiyasi va o'zlashtirishga yo'naltirilgan ta'lim g'oyasi²⁰ har bir o'quvchi uchun yuqori natijaga erishish imkonini tan oladi. Bu fikr O'zbekistonda baholashni saralash vositasidan o'qitishni yaxshilash vositasiga aylantirish zaruratini kuchaytiradi. V.A. Suxomlinskiy bola qalbi, qadri va o'qituvchining insoniy mas'uliyatini markazga qo'ygan²¹; A.S. Makarenko esa jamoa va mas'uliyatli intizomning tarbiyaviy kuchini ko'rsatgan²². Biz Makarenko merosidagi uyushqoqlik va umumiy maqsad g'oyasini qadrlar ekanmiz, uni zamonaviy bola huquqlari va shaxsiy qadr-qimmat kafolatlari bilan cheklash zarur deb hisoblaymiz. Jamoa shaxsni yo'qotadigan mexanizm emas, har bir a'zo o'z ovozi va mas'uliyatiga ega bo'lgan hamkorlik muhiti bo'lishi lozim; ayniqsa harbiy ta'limda «jamoa manfaati» shaxsni kamsitishni oqlamasligi shart.

Paulu Freyre o'quvchini tayyor ma'lumot saqlanadigan «bank» sifatida ko'ruvchi ta'limni tanqid qilib, muloqot va ongli faollikni ilgari surgan²³. Bu yondashuv yodlashga asoslangan darsdan muammoli savol, manba tahlili va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan ta'limga o'tishda muhim. Biz bu xulosalarni pedagogni bir necha kunlik kursga yuborish hisobotni to'ldirishi mumkin, ammo dars amaliyoti o'zgarishi uchun maktabning o'zida mentor, hamkasblar tahlili va tajriba sinovi zarur.

Andreas Shlyayxer yuqori natijali ta'lim tizimlarida professional o'qituvchi, teng imkoniyat va siyosatning ichki uyg'unligiga tayanishini ta'kidlaydi²⁴. PISA natijalaridan faqat reyting sifatida foydalanish esa noto'g'ri: ular tizimda qaysi o'quvchilar va qaysi ko'nikmalar qo'llab-quvvatlanmayotganini ko'rsatuvchi tashxis vositasidir. O'zbekistonda 2022 yil natijalarining pastligi islohotni inkor etmaydi, chunki baholangan o'quvchilarning asosiy ta'lim tajribasi yangi dasturlar to'liq joriy

¹⁹ Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

²⁰ Bloom B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: Longmans, Green, 1956.

²¹ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1974.

²² Макаренко А.С. Педагогическая поэма. – Москва: Педагогика, 1981.

²³ Freire P. Pedagogy of the Oppressed. 30th Anniversary Edition. – New York: Continuum, 2000.

²⁴ Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. – Paris: OECD Publishing, 2018.

etilishidan avval shakllangan. Biroq natijani faqat «o'tish davri» bilan izohlab qo'yish ham ilmiy jihatdan yetarli emas. Keyingi sikllarda o'qish savodxonligi, matematik fikrlash va tabiiy-ilmiy izohlash bo'yicha aniq o'sish kuzatilmasa, resurslarning dars amaliyotiga ta'siri qayta ko'rib chiqilishi shart.

Qozog'istonda SH.K. Suleymenova oliy ta'limida sifatni davlat boshqaruvi nuqtai nazaridan o'rganib, mustaqil baholash va manfaatdor tomonlar hisobdorligini kuchaytirish zaruratini ko'rsatadi²⁵. M.B.B. Hitunning ta'lim islohoti sharoitida o'qituvchilar kasbiy rivojlanishi haqidagi doktorlik ishi kurslar sinfdagi real ehtiyojni inobatga olmasa, islohotning mazmuni pedagogga yetib bormasligini asoslaydi²⁶. Bu xulosalarni O'zbekiston sharoitiga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, mahalliy til, maktab madaniyati va hududiy resurslar bilan adaptasiya qilish zarur.

Biroq treningni realistik qilish bahonasida ortiqcha psixologik bosim, kamsitish yoki xavfsizlik meyorlarini buzish mumkin emas; kasbiy chidamlilik ilmiy rejalashtirilgan yuklama, refleksiya va mutaxassis nazorati orqali shakllantiriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Birinchidan, ta'lim siyosatida muassasa va qamrov ko'rsatkichlaridan har bir o'quvchining real o'sishini o'lchaydigan natijaviy boshqaruvga o'tish uchun mustaqil Milliy ta'lim sifati observatoriyasini tashkil etish maqsadga muvofiq. Observatoriya maktabgacha rivojlanish, boshlang'ich o'qish va matematika, umumiy o'rta ta'lim kompetensiyalari, professional ta'lim malakasi, oliy ta'lim bitiruvchilari trayektoriyasi va harbiy ta'limda kasbiy tayyorgarlik bo'yicha uzoq muddatli ma'lumotlar bazasini yuritishi kerak. Ma'lumotlar hudud, jins, ijtimoiy sharoit va maxsus ta'lim ehtiyoji kesimida maxfiylikni saqlagan holda tahlil qilinib, maktab yoki pedagogni jazolash emas, resursni aniq ehtiyojga yo'naltirish uchun ishlatilishi lozim. PISA, milliy baholash va sinfdagi shakllantiruvchi baholash natijalari bir-birini takrorlamasdan, turli darajadagi qarorlar uchun yagona mantiqiy zanjir hosil qilsa, islohot natijasi yillik hisobot emas, o'quvchilarning o'rganish jarayoni natijalaridir.

Ikkinchidan, pedagogning kasbiy jihatdan shakllanishi oliy ta'limdan boshlanib, ishga kirish, mentorlik, malaka toifasi va ilmiy-metodik yetakchilikkacha davom etadigan yagona tizim sifatida qayta qurish zarur. Yangi o'qituvchiga dastlabki ikki yilda

²⁵ Сулейменова Ш.К. Совершенствование государственного управления системы обеспечения качества высшего образования в Казахстане: диссертация. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2024.

²⁶ Heetun M.B.B. An Exploration of Teacher Professional Development from Educational Stakeholders' Perspectives within the Space of an Educational Reform: Doctoral Dissertation. – Durban: University of KwaZulu-Natal, 2024.

sertifikasiyalangan mentor biriktirilishi, kasbiy rivojlanish kredit modullari qisqa ma'ruza emas, dars videosi, o'quvchi ishi tahlili, kichik amaliy tadqiqot va hamkasb larda qaytarma aloqasi bilan tasdiqlanishi kerak. Malaka oshirish mazmuni milliy diagnostikada aniqlangan ehtiyoj va maktabning taraqqiyot rejasiga bog'lansa, pedagog kursni «o'tib kelish» uchun emas, o'z darsidagi aniq muammoni hal qilish uchun tanlaydi. Pedagog maqomi haqidagi qonunning mazmuniga muvofiq, yuqori mahorat, mentorlik va chekka hududda ishlash munosib ish haqi hamda kasbiy avtonomiya bilan rag'batlantirilishi lozim.

Uchinchidan, ta'lim uchun milliy raqamli va sun'iy intellekt ekotizimi insonparvar, o'zbek tiliga mos va xavfsiz tizim asosida yaratilishi lozim. Yagona kirish, o'quv natijalarining ko'chirib yuriladigan elektron portfoliosi, pedagog uchun tahlil panel, ochiq standartdagi sifatli resurslar va o'quvchilar uchun yordamchi texnologiyalar o'zaro integrasiya qilinishi kerak. Shu bilan birga, shaxsiy ma'lumotlarni minimal yig'ish, algoritmlarni mustaqil diskriminasiya auditi, sun'iy intellekt tavsiyasini inson tomonidan qayta ko'rib chiqish, o'quvchi va ota-onaning izoh talab qilish hamda shikoyat qilish huquqi qonun osti hujjatlarida aniq belgilanishi zarur.

To'rtinchidan, hududiy va ijtimoiy tenglikni ta'minlash uchun moliyalashtirish formulasi «bir o'quvchiga bir xil mablag'» tamoyilidan «ehtiyojga mos qo'shimcha resurs» modeliga o'tishi kerak. Chekka qishloq, tog'li hudud, kam ta'minlangan oila, nogironligi bo'lgan bola, ta'lim tili yoki transport sharoiti kabi omillar uchun qo'shimcha koeffitsiyentlar joriy etilib, mablag'ning natijasi ochiq monitoring qilinishi lozim. Eng kuchli pedagoglarni faqat yuqori natijali shahar maktablarida to'planib qolishidan saqlash uchun uy-joy, transport, raqamli metodik yordam va kasbiy o'sish paketlari taklif etilishi maqsadga muvofiq. Inklyuziv ta'limda bolani mavjud tizimga moslashtirish emas, muhit, dastur va baholashni bolaning ehtiyojiga moslashtirish asosiy prinsip bo'lishi kerak.

Beshinchidan, fuqarolik va harbiy ta'limning ilmiy-metodik integrasiyasini kuchaytirish uchun kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt, nizolarni boshqarish, favqulodda vaziyatlar psixologiyasi, xorijiy tillar, harbiy tibbiyot va logistika bo'yicha qo'shma kompetensiya markazlari tashkil etish taklif etiladi. Ularda kursant, fuqarolik talabasi, pedagog va amaliyotchi mutaxassis aralash jamoalarda simulyasiya, keys va tadqiqot loyihalarini bajarishi mumkin. Harbiy ta'limdagi «harakatdan keyingi tahlil» usuli umumiy va oliy ta'limda refleksiya uchun, fuqarolik universitetlaridagi akademik tadqiqot va etika standartlari esa harbiy muassasalarda ilmiy salohiyat uchun qo'llanilishi lozim. Bunday integrasiya harbiy tayyorgarlikni militarizasiya emas,

qonunga rioya etish, inson hayotini asrash, tanqidiy vaziyatda mas'ul qaror qabul qilish va jamiyat bilan ishonchli muloqot madaniyatiga asoslangan milliy xavfsizlik ta'limiga aylantiradi.

XULOSA

O'zbekiston davlat mustaqilligining o'ttiz besh yillik yo'li ta'lim sohasida milliy huquqiy baza, uzluksiz ta'lim tizimi, keng muassasalar tarmog'i va yangi avlod kadrlarini shakllantirgan murakkab tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. 1997 yilgi milliy model davlatchilikning dastlabki institusional ehtiyojlariga javob bergan bo'lsa, 2017 yildan boshlangan Yangi O'zbekiston bosqichi ta'limni ochiqlik, tanlov, qamrov, pedagog maqomi, raqamlashtirish va xalqaro baholash bilan bog'langan yangi sifat paradigmasiga olib kirdi. Maktabgacha va maktab ta'limi qamrovining 72,4 foizga, oliy ta'lim qamrovining 42 foizga yetishi, nodavlat sektor va ta'lim shakllarining kengayishi tarixiy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, PISA va o'qish savodxonligiga doir ma'lumotlar tizimning keyingi asosiy vazifasi miqdoriy o'sishni har bir o'quvchining chuqur bilim, mustaqil fikr, axloqiy mas'uliyat va kasbiy kompetensiyasiga aylantirish ekanini ko'rsatadi.

Kelajak ta'limi ko'proq texnologiya emas, inson va texnologiya o'rtasidagi oqilona munosabat; ko'proq nazorat emas, ishonchli dalil va kasbiy mas'uliyat; ko'proq diplom emas, jamiyat muammosini hal qiladigan bilim; qat'iy intizomning o'zi emas, huquqiy ong va ma'naviy barqarorlik bilan belgilanadi. Yangi O'zbekistonning ta'lim siyosati pedagogni islohot ijrochisi emas, uning hammuallifiga, o'quvchini statistik birlik emas, o'z rivojlanish trayektoriyasiga ega shaxsga, maktab va universitetni esa hisobot beruvchi tashkilot emas, jamiyatning intellektual va axloqiy yangilanish markaziga aylantira olsa, mustaqillikning 35 yilligida to'plangan tarixiy tajriba uchinchi Renessans uchun barqaror poydevor bo'ladi. Bu maqsad fuqarolik va harbiy ta'limni ham birlashtiradi: bilimli, vatanparvar, qonunga sodiq, axborotga tanqidiy qaraydigan va eng murakkab vaziyatda inson qadrini saqlay oladigan avlod davlat suverenitetining eng ishonchli kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. Yangi tahrir. 2023 yil 30 aprel umumxalq referendumida qabul qilingan. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ–637-son, 2020 yil 23 sentabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim: 2024 yil yakunlari bo‘yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim: 2024 yil yakunlari bo‘yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.; O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag‘ishlangan yig‘ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.
5. OECD. PISA 2022 Results: Country Note - Uzbekistan. Paris: OECD Publishing, 2023.
6. World Bank. Uzbekistan Learning Poverty Brief. Washington, DC: World Bank, April 2024.
7. UNICEF Uzbekistan. Transforming General Secondary Education through Competency-Based Curriculum, Teacher Development and Digital Connectivity. – Tashkent, 2024–2025.
8. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi Qonuni. 463-I-son, 1997 yil 29 avgust; O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 464-I-son, 1997 yil 29 avgust.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni. PF–5712-son, 2019 yil 29 aprel.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. PF–60-son, 2022 yil 28 yanvar.; O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. PF–158-son, 2023 yil 11 sentabr.
11. O‘zbekiston Respublikasining «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ–901-son, 2024 yil 1 fevral.
12. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Prezidentning rasmiy axborotlari va sohaviy hisobotlar asosida muallif tomonidan hisoblandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag‘ishlangan yig‘ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.; O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim: 2024 yil yakunlari bo‘yicha statistik byulleten. – Toshkent, 2025.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta’lim xizmatlari sifatini oshirish va nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga bag‘ishlangan yig‘ilish materiallari. 2025 yil 30 aprel.

14. UNICEF Uzbekistan. Transforming General Secondary Education through Competency-Based Curriculum, Teacher Development and Digital Connectivity. – Tashkent, 2024–2025.

15. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

16. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004.

17. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

18. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

19. Bloom B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: Longmans, Green, 1956.

20. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1974.

21. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. – Москва: Педагогика, 1981.

22. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. 30th Anniversary Edition. – New York: Continuum, 2000.

23. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. – Paris: OECD Publishing, 2018.

24. Сулейменова Ш.К. Совершенствование государственного управления системы обеспечения качества высшего образования в Казахстане: диссертация. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2024.

25. Heetun M.B.B. An Exploration of Teacher Professional Development from Educational Stakeholders’ Perspectives within the Space of an Educational Reform: Doctoral Dissertation. – Durban: University of KwaZulu-Natal, 2024.